

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2014/1.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

Bartolomeo Veneto (ook wel Bartolomeo da Venezia), *Idealbildnis einer Kurtisane als Flora*, omstreeks 1520, 43 x 34 cm, olieverf op hout, Städelsches Kunstinstitut Frankfurt.

HET OOG VAN DE DICHTER

“MIDDENEEUWS PORTRET” VAN JAN VAN NIJLEN

Prinses! geschilderd door een primitieve
en eedle hand wier geen lijn is ontgaan,
waarom blikst gij mij dezen avond aan
in dit onzeker licht met uw naïeve

gevaarlijke ogen, die zo plots vergaan
en weer ontluiken? 'k Durf niet naar believen
lachen of wenen, wanneer straalt uw lieve
onkuise blik dien niemand heeft verstaan.

Uw jonge borst is, half-omsluierd, naakt,
en met een hand wier lijn de kunstenaars roemen,
biedt gij een tuil van witte en rode bloemen...

Waarom staart gij zo onverschillig? Haakt
gij soms naar iets dat nooit uw hart genaakt,
prinses of vrouw! hoe zal mijn angst u noemen?...

Uit: *Verzamelde gedichten 1903-1964*, Van Oorschot, Amsterdam, 2003.

Jan van Nijlen (1884-1965), tijdgenoot van J.C. Bloem, Willem Elsschot en Richard Minne, is zoals veel van zijn collega-dichters teruggebracht tot één versregel. In zijn geval is dat de beginregel van 'Bericht aan de reizigers': "Bestijg den trein nooit zonder uw valies met dromen." Verder weet ons soort mensen van hem wellicht nog dat hij van 1919 tot 1949 in Brussel ambtenaar op het Ministerie van Justitie was, veel literaire vrienden in Nederland had, onder wie E. du Perron en Jan Greshoff, daar in het interbellum een toonaangevende recensent was van Franse literatuur en dat het ook zijn buurland was dat veel van zijn werk uitgaf. De man die dat deed, Geert van Oorschot, was zo gecharmeerd van zijn verlangen en heimwee doortrokken poëzie dat hij in de jaren zeventig zijn eigen proza publiceerde onder het pseudoniem R.J. Peskens, waarbij de eerste initiaal "R." die van Richard Minne is. De "J." had hij aan Jan van Nijlen ontleend. Een subtiele hommage aan geen heel grote, maar wel heel consistente en herkenbare dichter, die "bedeesd maar onbedaard" zijn leven lang zijn onverstoorbare gang ging. We kunnen dat allemaal lezen in *De wereld is zoo schoon waarvan wij dromen*, de voorbeeldige biografie uit 2005.

In zijn tweede bundel *Het licht* (1909), waarvan hij later goeddeels afstand nam, bezong Jan van Nijlen een bloemenmeisje met *La Belle Dame sans Merci*-achtige trekken dat onder verschillende namen door het leven ging. Het hangt in Frankfurt, in het Städtisches Kunstinstitut. Bartolomeo Veneto, ook wel Da Venezia genoemd, leefde tussen omstreeks 1480 en 1531. Hij werkte aan verschillende vorstenhoven in Noord-Italië en werd vooral als portretschilder bekend. Zijn schepping in Frankfurt is wel zijn bekendste werk: *Weibliches Idealbildnis*, *Jonge vrouw*, *Mädchenbildnis*, meer specifiek *Flora*, *La Florentine* en *La Cortigiana*, en nog toegespitster *Die sogenannte Lucrezia Borgia* (de scandaleuze dochter van paus Alexander VI) en *Giulia Farnese* (de minnares van paus Borgia), dat zijn de namen waaronder het portret bekendstond. Ze behoorde in elk geval niet tot de druilende burgerij. Van Nijlen aarzelt in zijn door haar geïnspireerde 'Midden-eeuws portret' in de slotregel tussen het veel minder flamboyante, zelfs vlakke "prinses" of "vrouw", zeg maar tussen "onbereikbaar" of "bereikbaar", en eindigt even veelzeggend als openhartig met: "hoe zal mijn angst u noemen?..." Sletvrees van een timide en geïmponeerde adolescent? Hij was voor in de twintig toen hij het gedicht schreef.

In het Städel Museum hangt ze nu als *Idealbildnis einer Kurtisane als Flora*: een onbekende courtesane die zich, eerder verkleed dan gekleed, heeft laten portretteren als de Romeinse godin van de lente. Zie het precieus gepresenteerde tuitje bloemen in de (rechter-) "hand wier lijn de kunstenaars roemen" en de frivole kledij: "uw jonge borst is, half-omsluierd, naakt" (derde strofe). En dan hebben we het nog niet over de omkranste tulband, de pruik van goudblond krulhaar (door Joris-Karl Huysmans, over wie straks meer, treffend met een maliënkolder vergeleken) en over haar sieraden, waaronder een bisschopskruis.

Toen ik een kwarteeuw geleden op zoek was naar schilderijgedichten en daarbij op ‘Middeneeuws portret’ stuitte, dacht ik, op aanwijzing van die “primitieve [...] hand” in de eerste strofe, dat het sonnet wel gebaseerd moest zijn op een Memling of een Metsijs. Die naakte jonge borst van zo-even had mij natuurlijk al kunnen waarschuwen dat dit niet het geval kon zijn. Het is Katlijne Van der Stighelen geweest, hoogleraar aan de KU Leuven en auteur van het standaardwerk *Portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu* (2008), die mij door toezending van een kopie van het “primitief” portret van Bartolomeo Veneto uit Frankfurt de weg wees. Ze vermeldde eveneens dat de jonge vrouw afgebeeld stond “in het zeer populaire boekje *Trois Primitifs* van J.-K. Huysmans waarvan de eerste editie reeds in 1905 verscheen” en voegde daaraan nog toe dat Van Nijlen het portret mogelijk uit die studie had leren kennen. De twee andere “primitieven” die Veneto flankeren, zijn overigens Mathias Grünewald (Colmar) en de Meester van Flémalle (eveneens in Frankfurt).

Dat de jonge dichter een afbeelding van het portret van *La Florentine*, zoals Huysmans het bloemenmeisje noemde, thuis bij de hand had toen hij het gedicht bij het licht van een olielamp schreef en niet in het “Städel” oog in oog met de bezongene zelf gestaan heeft, blijkt wel uit de eerste strofe, waarin haar lieve onkuise blik hem “dezen avond [...] in dit onzeker licht” aanblijft. En dat het hoogstwaarschijnlijk haar afbeelding in *Trois Primitifs* is geweest die hem in dichterlijke verwarring gebracht heeft, laten de regels “en met een hand wier lijn de kunstenaars roemen, / biedt gij een tuil van witte en rode bloemen” vermoeden. Eén van die prijzende kunstenaars was immers Huysmans, die in zijn lyrische essay nadrukkelijk op de schoonheid van die bloemen aanbiedende hand gewezen had. Zo is ‘Middeneeuws portret’ niet alleen geïnspireerd door de afbeelding van een te identificeren schilderij, maar ook gevoed door een beschouwing daarover, nog wel van één van de grootste schrijvers van het fin de siècle. En wat voor een beschouwing! Na zijn bezoek aan Frankfurt vraagt Huysmans zich af wie “die onverbiddelijke mooie androgyn” is voor wie hij heeft staan huiveren, en geeft dan zelf het antwoord. Ik volg de vertaling van Anton Haakman van *The Romantic Agony*, Mario Praz’ klassieke studie over de Zwarte Romantiek, waarin uitgebreid aandacht aan *Trois Primitifs* wordt besteed: “[...] zij is ontuchtig maar zij speelt open kaart; zij prikkelt maar waarschuwt ook [...]; zij zet aan tot wellust en tegelijk kondigt zij de boetedoening voor de geneugten des vlezes aan [...]. Zij is bekoorlijk en ze is gevaarlijk [...]; zij heeft iets van een keelsnijdster en gifmengster in zich.”

Huysmans zag in *La Florentine* wel wat anders dan een prinses of een vrouw waar je wel of niet wat mee kon beginnen.

ANTON KORTEWEG